

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

نظریہ اسلامی عدالت اجتماعی

تقریری از منظر متفکران دینی معاصر

با مقدمه حجت الاسلام و المسلمین دکتر مصباحی مقدم

تألیف:

حسین سرآبادانی تفرشی

علی مصطفوی ثانی

سید علیرضا سجادیه

محمدصادق ترابزاده جهرمی

انشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: نظریه اسلامی عدالت اجتماعی؛ تقریری از منظر متفکران دینی معاصر
مؤلفان: حسین سرآبادانی تفرشی، علی مصطفوی ثانی، سیدعلیرضا سجادیه، محمدصادق ترابزاده جهرمی
به اهتمام: مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام
نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا
چاپ و صحافی: چاپ سپیدان
چاپ اول: ۱۳۹۹
قیمت: ۵۵۰/۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۴۶-۹

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲
تلفن: ۶۶۹۷۳۲۱۲
فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
فروشگاه اینترنتی: E-mail: pub@isu.ac.ir • www.ketabesadiq.ir

عنوان و نام پدیدآور: نظریه اسلامی عدالت اجتماعی؛ تقریری از منظر متفکران دینی معاصر / گروه نویسندگان حسین سرآبادانی تفرشی... [و دیگران]؛ به اهتمام مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری: ۳۴۷ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۴۶-۹

یادداشت: گروه نویسندگان حسین سرآبادانی تفرشی، علی مصطفوی ثانی، سیدعلیرضا سجادیه محمدصادق ترابزاده جهرمی

موضوع: عدالت اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع: مجتهدان و علما -- دیدگاه درباره عدالت اجتماعی

شناسه افزوده: سرآبادانی، حسین، ۱۳۶۸ -

رده‌بندی کنگره: BP ۲۳۰/۱۲

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۴

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق علیه السلام

شماره کتابشناسی ملی: ۷۳۴۹۵۸۹

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

سخن ناشر	۱۵
سخن مرکز رشد	۱۷
مقدمه	۲۱
پیشگفتار	۲۵
فصل اول. چارچوب اندیشه امام خمینی <small>علیه السلام</small> پیرامون عدالت اجتماعی	۳۳
۱. اهمیت و ضرورت رجوع به اندیشه امام خمینی <small>علیه السلام</small> در حوزه عدالت اجتماعی	۳۳
۲. گزارش روش پژوهش	۴۱
۳. تحلیل و ارائه نظام فکری موضوعی امام خمینی <small>علیه السلام</small> پیرامون عدالت	۴۱
۳-۱. جایگاه ارزش عدالت در میان سایر ارزش‌ها؛ حکومت مطلق ارزش توحید	۴۱
۳-۲. مراتب عدالت در عالم	۴۴
۳-۳. عدالت اخلاقی	۵۱
۳-۳-۱. نظریه حد وسط اخلاقی	۵۲
۳-۳-۲. انسان‌شناسی عدالت اخلاقی	۵۴
۳-۴. عدالت اجتماعی	۶۵
۳-۴-۱. رابطه عدالت فردی و اجتماعی	۶۴
۳-۴-۲. ضرورت وجود حکومت و عنصر جهاد در اقامه عدالت	۶۸
۳-۴-۳. قلمرو عدالت اجتماعی در جامعه اسلامی	۷۸
۳-۴-۴. نقش مردم در برپایی و استقرار حکومت عدل	۸۲
۴. چکیده صورت‌بندی عدالت در اندیشه حضرت امام خمینی <small>علیه السلام</small>	۸۴
فصل دوم. واکاوی «عدالت اجتماعی» در اندیشه علامه طباطبایی	۹۱
مقدمه	۹۱
۱. مکتوبات گذشته	۹۲

۹۴	۲. روش شناسی .....
۹۴	۳. جریان عدالت اجتماعی در نظریه ادراکات اعتباری .....
۹۵	۳-۱. معانی اعتباری .....
۹۶	۳-۲. اعتباریات بالمعنی الاخص .....
۹۷	۳-۳. ویژگی های مشترک اعتباریات .....
۹۹	۳-۴. لایه بندی اعتباریات .....
۱۰۰	۳-۵. انواع اعتباریات .....
۱۰۲	۳-۵-۱. اعتبار حُسن و قُبْح .....
۱۰۴	۳-۵-۲. استخدام، اجتماع و عدالت اجتماعی .....
۱۰۶	۳-۶. سیرداستان اعتبار عدالت اجتماعی .....
۱۱۰	۴. جریان عدالت در نظام تکوین و تشریح .....
۱۱۰	۴-۱. فهم نظام تکوین .....
۱۱۲	۵. ارکان تحقق عدالت اجتماعی در نظام تشریح .....
۱۱۲	۵-۱. ارکان بقاء و قوام حیات اجتماعی .....
۱۱۳	۵-۱-۱. نسل (تعاملات اجتماعی) .....
۱۱۴	۵-۱-۲. مال (تبادلات اجتماعی) .....
۱۱۵	۵-۱-۳. ولایت و حکومت .....
۱۱۸	۵-۲. مصادیق قوام و فساد ارکان حیات اجتماعی .....
۱۱۸	۵-۲-۱. نسل (تعاملات اجتماعی) - زنا .....
۱۱۹	۵-۲-۲. نسل (تعاملات اجتماعی) - شهادت دادن .....
۱۲۰	۵-۲-۳. مال (تبادلات اقتصادی) - کم فروشی .....
۱۲۰	۵-۲-۴. مال (تبادلات اقتصادی) - مدیریت صحیح اموال .....
۱۲۱	۵-۲-۵. مال (تبادلات اقتصادی) - ربا .....
۱۲۱	۵-۲-۶. حکومت - حاکمان جامعه .....
۱۲۲	جمع بندی .....
۱۲۵	فصل سوم. برداشتی از اندیشه شهید بهشتی در باب عدالت .....
۱۲۵	مقدمه .....
۱۲۵	۱. اهمیت رجوع به نظریه شهید بهشتی .....
۱۲۶	۱-۱. هدف پژوهش .....

فهرست مطالب □ ۷

۱۲۶	۲-۱. پیشینه
۱۲۸	۳-۱. روش تحقیق
۱۲۸	۲. اهمیت و جایگاه عدالت در اندیشه شهید بهشتی
۱۳۱	۳. تعریف عدالت
۱۳۵	۴. تبیین جایگاه عدالت فردی
۱۳۶	۵. مبانی عدالت در اندیشه شهید بهشتی
۱۳۶	۱-۵. عدل الهی
۱۳۷	۲-۵. نظریه اشاعره
۱۳۷	۳-۵. رویکرد عدلیون
۱۳۹	۶. دعوت به عدالت به جای دعوت اسلام
۱۴۱	۷. نسبت عدالت اخلاقی و عدالت اجتماعی
۱۴۳	۸. اقامه عدالت اجتماعی
۱۴۳	۱-۸. احکام و قوانین عادلانه
۱۴۹	۲-۸. امامت عدل
۱۵۱	۹. جمع بندی
۱۵۳	فصل چهارم. معنا و گستره عدالت اجتماعی در اندیشه شهید مطهری
۱۵۳	مقدمه
۱۵۵	۱. مبادی تصویری عدالت
۱۵۵	۱-۱. تعریف عدالت
۱۵۵	۱-۱-۱. موزون بودن
۱۵۶	۱-۱-۲. تساوی و نفی هرگونه تبعیض
۱۵۹	۱-۱-۳. رعایت حقوق و استحقاق
۱۶۱	۲. منشأ ارزشمندی عدالت
۱۶۲	۱-۲. عدالت ارزش مطلق
۱۶۳	۲-۲. عدالت ارزشی واقعی
۱۶۴	۲-۳. خاستگاه های ارزشی عدالت
۱۶۴	۲-۳-۱. عدل الهی
۱۶۵	۲-۳-۲. حسن ذاتی عدل و قبح ذاتی ظلم

۱۶۶	..... ۳-۳-۲. خاستگاه عدالت در انسان
۱۶۷	..... ۱-۲-۳-۳ نظریه استخدام (انسان مدنی بالطبع یا مدنی بالضروره)
۱۶۸	..... ۴-۳-۲. عدالت عارضی یا فطری
۱۷۰	..... ۵-۳-۲. عدالت به مثابه فضیلت فردی
۱۷۰	..... الف. عدالت از منظر افلاطون
۱۷۱	..... ب. جایگاه عدالت در مکاتب اسلامی
۱۷۲	..... ۴-۲. جایگاه عدالت در بعثت انبیاء
۱۷۵	..... ۳. اقامه عدالت اجتماعی
۱۷۵	..... ۱-۳. قانون عادلانه
۱۷۶	..... ۲-۳. اقامه عدالت موجب بقاء جامعه
۱۷۷	..... ۳-۳. انقلاب اسلامی: همراهی عدالت خواهی و اسلام خواهی
۱۷۸	..... ۴-۳. جامعه آرمانی
۱۷۹	..... ۵-۳. بایسته‌های اقامه عدالت اجتماعی
۱۷۹	..... ۱-۵-۳. معنویت پایه عدالت اجتماعی است
۱۸۰	..... ۲-۵-۳. ایمان، پشتوانه عدالت
۱۸۱	..... ۳-۵-۳. عدم عقب‌نشینی در اقامه عدل
۱۸۲	..... ۶-۳. اقامه عدالت در نسبت فرد و جامعه
۱۸۳	..... ۱-۶-۳. تقدم عدل بر جود در ساحت اجتماع
۱۸۸	..... ۲-۶-۳. عدالت اجتماعی مجرای استحکام فضایل اخلاقی
۱۹۰	..... ۳-۶-۳. عدالت اخلاقی پایه عدالت اجتماعی
۱۹۳	..... ۷-۳. آثار و پیامدهای اقامه عدالت اجتماعی
۱۹۴	..... جمع‌بندی
۱۹۷	..... فصل پنجم. تبیین نظریه عدالت اجتماعی در اندیشه شهید صدر
۱۹۷	..... مقدمه
۲۰۲	..... ۱. مبادی موضوعی نظریه عدالت اجتماعی شهید صدر
۲۰۲	..... ۱-۱. مبنای ورود به مسئله عدالت
۲۰۳	..... ۲-۱. معنای عدالت
۲۰۴	..... ۳-۱. جایگاه عدالت اجتماعی
۲۰۴	..... ۱-۳-۱. عدالت؛ عنصر اصلی مکتب

فهرست مطالب □ ۹

۲۰۶.....	۲-۳-۱. عدالت؛ رکن اقتصاد اسلامی
۲۰۷.....	۳-۳-۱. عدالت و خلافت عامه انسان در هستی
۲۰۹.....	۴-۱. مؤلفه های نظریه عدالت اسلامی
۲۰۹.....	۱-۴-۱. نظریه عدالت: نفی عرفی گرایی
۲۱۰.....	۲-۴-۱. نظریه عدالت؛ نظریه ای مکتبی
۲۱۱.....	۳-۴-۱. نظریه عدالت؛ واقع گرا و اخلاق گرا
۲۱۴.....	۲. نظریه عدالت اجتماعی اسلامی از دیدگاه شهید صدر
۲۱۴.....	۱-۲. روش شناسی دستیابی به نظریه
۲۱۵.....	۲-۲. ابعاد و ارکان نظریه
۲۱۸.....	۳-۲. نظریه عدالت و مسئله توزیع
۲۱۸.....	۱-۳-۲. اهمیت مقوله توزیع در نظریه عدالت
۲۱۹.....	۲-۳-۲. تبیین نظریه عدالت در دستر مراحل مختلف اقتصادی
۲۲۳.....	۴-۲. نسبت عدالت با توسعه و آزادی
۲۲۴.....	۵-۲. اقامه عدالت اجتماعی
۲۲۴.....	۱-۵-۲. مبادی اقامه عدالت اجتماعی
۲۲۵.....	۲-۵-۲. اختیارات و وظایف دولت اسلامی جهت اقامه عدالت اجتماعی
۲۲۷.....	جمع بندی
۲۲۹.....	فصل ششم. جوهره اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای (دام ظلّه) در عرصه عدالت اجتماعی
۲۲۹.....	مقدمه
۲۳۱.....	۱. جایگاه عدالت اجتماعی در نظام هستی
۲۳۱.....	۱-۱. نسبت عدالت تکوینی و حیات اجتماعی انسان
۲۳۲.....	۲-۱. نقش دین در انطباق حیات اجتماعی با عدالت تکوینی
۲۳۳.....	۳-۱. قوام حیات اجتماعی انسان به ارزش عدالت اجتماعی
۲۳۴.....	۴-۱. خصوصیات انحصاری و متمایز دین با سایر نسخه های عدالت اجتماعی
۲۳۶.....	۵-۱. تحقق عدالت اجتماعی در پرتو نظام ولایت الهی
۲۳۹.....	۶-۱. ولایت فقیه در امتداد حاکمیت عدل
۲۴۰.....	۷-۱. تقوا؛ بستر اجتماعی تحقق عدالت اجتماعی
۲۴۴.....	۸-۱. حکومت امیرالمومنین (علیه السلام)؛ الگوی کامل استقرار عدالت
۲۴۷.....	۹-۱. مهدویت؛ نهایت استقرار عدالت اجتماعی

- ۲۴۷ ..... ۲. ضرورت اقامه عدالت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران
- ۲۴۸ ..... ۲-۱. هدف جمهوری اسلامی ایران
- ۲۴۹ ..... ۲-۱-۱. عدالت و پیشرفت
- ۲۵۲ ..... ۲-۱-۲. عدالت و اقتصاد مقاومتی
- ۲۵۳ ..... ۲-۱-۳. عدالت در مسیر جهاد
- ۲۵۴ ..... ۲-۱-۴. صدورالگوی حقیقی اسلام تابع عدالت اجتماعی
- ۲۵۶ ..... ۳. سه گان عدالت، عقلانیت و معنویت؛ چارچوب مفهومی اقامه عدالت اجتماعی ....
- ۲۵۷ ..... ۳-۱. تفاوت عقلانیت و محافظه کاری
- ۲۵۸ ..... ۳-۲. ترابط عدالت و معنویت
- ۲۵۹ ..... ۳-۳. عدالت، عقلانیت و معنویت در انقلاب اسلامی و امام آن
- ۲۶۰ ..... ۴. چیستی عدالت اجتماعی
- ۲۶۳ ..... ۵. ارکان چیستی عدالت اجتماعی
- ۲۶۳ ..... ۵-۱. صبغه توحیدی
- ۲۶۴ ..... ۵-۲. اطلاق ارزشی
- ۲۶۵ ..... ۵-۳. ارزش مبنایی نه بنایی
- ۲۶۷ ..... ۵-۴. عدالت حداکثری
- ۲۶۸ ..... ۵-۵. حقیقت در برابر اعتبار بشری
- ۲۷۰ ..... ۵-۶. وحدت ثبوتی و تکثر اثباتی
- ۲۷۲ ..... ۶. عدالت پژوهی
- ۲۷۲ ..... ۶-۱. رابطه عدالت پژوهی (معرفت عدالت) و عدالت خواهی (مبارزه و جهاد علیه ظلم) ....
- ۲۷۴ ..... ۶-۲. نگاه هدف محور
- ۲۷۵ ..... ۶-۳. نظریه های خرد و کلان عدالت اجتماعی
- ۲۷۶ ..... ۶-۴. منابع معرفتی و روش شناسی عدالت پژوهی
- ۲۷۸ ..... ۶-۵. نتایج مورد انتظار از اقدامات عدالت پژوهی
- ۲۷۸ ..... ۶-۵-۱. تشکیل جامعه علمی بین المللی اسلامی عدالت
- ۲۷۹ ..... ۶-۵-۲. راه اندازی چرخه رشد سرمایه انسانی عدالت پژوهی
- ۲۸۰ ..... ۶-۵-۳. تدوین نظریه عدالت اسلامی
- ۲۸۰ ..... ۶-۵-۴. تدوین نظریه های خرد و اقتضایی عدالت اجتماعی
- ۲۸۱ ..... ۶-۵-۶. طراحی شاخص های عدالت

فهرست مطالب □ ۱۱

۲۸۲.....	۶-۵-۷. پژوهش‌های کاربردی و امکان استفاده از تجارب دیگران
۲۸۲.....	۶-۶. پویایی در نظر، ثبات در اجرا و تکمیل در زمان
۲۸۵.....	فصل هفتم. نظریه اسلامی عدالت اجتماعی؛ تقریری نو
۲۸۵.....	مقدمه
۲۸۹.....	۱. مبادی نظریه عدالت اجتماعی (انسان، اجتماع و هستی)
۲۸۹.....	۱-۱. عدل الهی
۲۹۱.....	۲-۱. عدل انسانی
۲۹۵.....	۲. چارچوب مفهومی عدالت اجتماعی
۲۹۹.....	۳. چارچوب کلی نظریه عدالت اجتماعی
۲۹۹.....	۳-۱. مؤلفه‌ها و ارکان سه‌گانه ساخت نظام‌های اجتماعی
۳۰۱.....	۳-۲. احاطه معنویت بر ارکان سازنده اجتماع
۳۰۲.....	۴. ارکان عدالت اجتماعی در اندیشه اسلامی
۳۰۵.....	۵. تبیین ارکان نظریه عدالت اجتماعی
۳۰۹.....	۵-۱. عدالت اجتماعی و نظام تعاملات اجتماعی
۳۱۴.....	۵-۲. عدالت اجتماعی و نظام تبادلات اقتصادی
۳۲۱.....	۵-۳. عدالت اجتماعی و حکمرانی سیاسی
۳۲۴.....	۶. پیوستگی ارکان سه‌گانه عدالت اجتماعی
۳۲۴.....	۶-۱. اصل اول: تبعی بودن اقتصاد بر قوام نسل
۳۲۴.....	۶-۲. اصل دوم: احکام اقتصادی تابع نوع زیرساخت اجتماعی
۳۲۶.....	۶-۳. اصل سوم: اصلاحات اقتصادی از مسیر تدابیر اجتماعی و بالعکس
۳۲۶.....	۶-۴. اصل چهارم: قوام دولت و امامت عدل، حاکم بر قوام نسل و مال
۳۲۷.....	۷. اقامه عدالت
۳۲۹.....	۸. پیشنهادهای روبه آینده
۳۳۱.....	منابع و مآخذ
۳۳۷.....	نمایه

فهرست جدول‌ها

جدول ۱. ابعاد و عناصر تحلیل موقعیت مسئله در عدالت پژوهی	۱۶.....
جدول ۲. مقایسه راهبردهای فهم اندیشه دینی	۱۸.....
جدول ۱-۱. پیشینه پژوهش عدالت در اندیشه امام خمینی (عجله)	۳۴.....
جدول ۲-۱. آسیب‌شناسی پژوهش‌های گذشته ناظر به عدالت در اندیشه امام خمینی (عجله)	۳۷.....
جدول ۱-۲. منابع مرتبط با موضوع عدالت در اندیشه علامه طباطبایی	۹۳.....
جدول ۱-۳. آثار منتشره ناظر به عدالت در اندیشه شهید بهشتی	۱۲۷.....
جدول ۱-۵. پژوهش‌های پیشین در نظریه عدالت شهید صدر	۱۹۸.....
جدول ۲-۵. مثال‌های شهید صدر ناظر به تشریح ناظر به تحقق توازن اجتماعی	۲۱۹.....
جدول ۱-۷. تعریف پایه، اصول و جهت‌گیری‌های اصلی در محور تعاملات اجتماعی	۳۱۴.....
جدول ۲-۷. قواعد توزیعی اسلام با هدف تأمین توازن اجتماعی	۳۱۵.....
جدول ۳-۷. تعریف پایه، اصول و جهت‌گیری‌های اصلی در محور تبادلات اقتصادی	۳۲۰.....
جدول ۴-۷. تعریف پایه، اصول و جهت‌گیری‌های اصلی در محور حکمرانی و امامت	۳۲۳.....

فهرست شکل‌ها

شکل ۱-۱. عناصر مؤثر بر کسب فضیلت عدالت	۵۶.....
شکل ۱-۲. دسته‌بندی اولیه اعتباریات در اندیشه علامه طباطبایی	۱۰۱.....
شکل ۲-۲. منطق تطبیق نظام تکوین بر تشریح (تطابق فطرت با خلقت)	۱۱۱.....
شکل ۳-۲. لایه‌های تعاملات انسانی در حیات اجتماعی	۱۱۳.....
شکل ۴-۲. رابطه متقابل اجزای جامعه در اندیشه علامه طباطبایی	۱۱۷.....
شکل ۵-۲. نظام‌واره ارکان عدالت اجتماعی در حیات جمعی انسان	۱۲۳.....
شکل ۱-۶. لایه‌های بررسی عدالت در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای (دام‌ظله)	۲۲۹.....
شکل ۲-۶. نسبت عدالت و معنویت	۲۴۴.....

فهرست مطالب □ ۱۳

شکل ۶-۳ . نتایج مورد انتظار از اقدامات عدالت پژوهی	۲۸۴
شکل ۷-۱ . مراتب انسان	۲۹۶
شکل ۷-۲ . تعاریف عدالت متناظر بر مراتب انسان	۲۹۷
شکل ۷-۳ . ارکان سه گانه سازنده جامعه عادلانه اسلامی	۳۰۱
شکل ۷-۴ . ارکان عدالت اجتماعی در اندیشه اسلامی	۳۰۳
شکل ۷-۵ . رابطه بین معنویت و ساختارهای عادلانه	۳۰۵
شکل ۷-۶ . انواع روابط میان فردی در بردار روابط انسانی	۳۱۱
شکل ۷-۷ . بردار هویت های انسانی	۳۱۲
شکل ۷-۸ . نظام تبادلات اقتصادی عادلانه	۳۱۷

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم . سوره مبارکه النمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق علیه السلام «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را برآن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخگویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی، و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و براین باور است که علم توأم با تزکیه نفس می تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی و پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است. دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در

شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی-کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریه‌ها علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام -ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند- درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌ها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

سخن مرکز رشد

بیش از سی سال از تجربه دانشگاه امام صادق علیه السلام می گذرد. این دانشگاه در اولین سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی و در پاسخ به نیازهای گریزناپذیر این انقلاب، به همت و مساعی بی دریغ حضرت آیت الله مهدوی کنی رحمته الله علیه تأسیس شد. اسلامیّت نظامی که به گونه ای اسلامی تشکیل شده است، متوقف برداشتن برنامه ای برآمده از اسلام و مجریان و مسئولانی آگاه به مبانی اسلامی است و بدون این دو امر، حکومت اسلامی به مرور از درون تهی شده و به سوی حکومتی که صرفاً ظواهری اسلامی دارد، حرکت خواهد کرد. بیشترین چیزی که در سال های اول از این دانشگاه انتظار می رفت، تعلیم و تربیت دانش آموختگان آشنا و مؤمن به معارف دین مبین اسلام و همچنین آگاه به علوم انسانی و اجتماعی روز دنیا بود. در سه دهه گذشته، دانش آموختگان دانشگاه امام صادق علیه السلام با توشه ای که از خرمن عالم اخلاق، فقیه و اصولی کم نظیر، مرحوم حضرت آیت الله مهدوی کنی برجیده بودند و با تسلطی که بر مبانی اسلامی و علوم اجتماعی یافته بودند، در بخش های مختلف کشور مشغول به خدمت شدند و سعی نمودند تا حدی نیازهای انقلاب و ایران اسلامی را برآورده کنند.

با گذشت زمان و تعمیق و تفصیل نیازهای انقلاب اسلامی، از سویی، شدت نیاز به نیروی انسانی قدری کاهش یافت و از سوی دیگر، نیاز به تولید علوم انسانی و اجتماعی متناسب با تعالیم و آموزه های قرآن و سنت شدت گرفت. مرحوم حضرت آیت الله مهدوی کنی که در سیره علمی، عملی و مدیریتی خود، توجه به «نیازهای روز» جامعه اسلامی را سرلوحه مساعی خود قرار داده بودند، در سال های اخیر و به ویژه پس از دیدار مهم دانشجویان دانشگاه امام صادق علیه السلام با مقام معظم رهبری، وزن و اهمیت بیشتری را به موضوع تولید علم و مرجعیت علمی اختصاص دادند.

آنان که دانشگاه امام صادق علیه السلام و دانش‌آموختگان آن را می‌شناسند، به خوبی می‌دانند که ظرفیت تربیتی و علمی این نهاد برآمده از انقلاب اسلامی بسیار بیش از دستاوردهای موجود آن است. دانشگاه امام صادق علیه السلام در بین دانش‌آموختگان خود، افرادی مستعد و توانمند برای پیگیری و پیشبرد مسیر طولانی و سخت علمی را تربیت می‌کند، اما این افراد، پس از دانش‌آموختگی، مسیر و جایگاهی را برای پیگیری دغدغه‌ها و به ثمر نشان دادن همت‌های خود نمی‌یابند. با اینکه تعداد زیادی از این دانش‌آموختگان کوشای دانشگاه، سال‌های تحصیل را در فهم علوم اسلامی و تتبع در حوزه‌های تخصصی علوم اجتماعی طی می‌کنند و در پایان‌نامه‌های پژوهشی خود، ظرفیت شخصیتی و فکری خود را برای ادامه این مسیر به اثبات می‌رسانند، با مسیرها و سازمان‌ها اعم از علمی یا اجرایی مواجه می‌شوند که با دغدغه‌هایی به نسبت بسیار سطحی‌تر، پاسخ‌گویی به نیازهایی دیگر را بر آنها تحمیل می‌نماید.

به نظر می‌رسد همان‌گونه که پاسخ‌گویی به نیازهای دهه‌های قبل انقلاب اسلامی، چندان از طریق الگوهای دانشگاهی و حوزوی مرسوم، اثربخش و موفق نبود و مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی عمر خود را در ایجاد الگویی جدید صرف کرد؛ پیگیری و ثمردهی نیاز به تولید علم و مرجعیت علمی نیز با تبعیت و تقلید از الگوهای قدیمی و مرسوم پژوهشی ممکن نباشد. از سویی دانش‌آموختگان دانشگاه برای تمرکز و تأمل بر نیازهای علمی کشور و تولید دانش و نرم‌افزارهای مطلوب، راهی زمان‌بر، طولانی و پریچ‌وخم‌پیش‌رو دارند و از سوی دیگر، نظام اجرایی و علمی کشور، که سال‌ها از نرم‌افزارهای موجود و مرسوم غربی کپی برداری کرده است، به آماده‌خوری، هزینه نکردن و دم‌غنیمت‌شماری خو کرده است. از یک طرف، برای تولیدات و محصولات علوم انسانی اسلامی دانش‌آموختگان دانشگاه، تقاضایی وجود ندارد و از طرف دیگر، برای نیازهای پیچیده و باعجله کشور، عرضه‌ای موجود نیست.

همین دغدغه، تنی چند از فرزندان مرحوم حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی را بر آن داشته است تا با طراحی مرکزی. موسوم به مرکز رشد. گامی در مسیر حلّ این چالش بردارند. مرکز رشد، هم برای حلّ معضلات پیش‌گفته و هم به منظور ابتناء بر اندیشه‌های تربیتی و مدیریتی اسلام، لازم بوده است تا الگوهای جدید سازمانی و تعامل علمی و تربیتی را طراحی

و اجرا نماید که این مجمل مجال بسط و تشریح آن نیست. مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام، برای پاسخ‌گویی به نیازهای پیش‌گفته در علوم انسانی و اجتماعی، راهی جز تربیت، حفظ و معرفی «نظریه‌پردازان» علوم انسانی و اجتماعی اسلامی سراغ ندارد و این تربیت، حفظ و معرفی را چیزی بسیار بالاتر و متعالی‌تر از حمایت‌ها یا استخدام‌ها یا پروژه‌های پژوهشی مرسوم می‌شمارد.

در هر جمع، گروه و سازمانی این انسان‌ها هستند که اهمیت دارند و هویت آن را شکل می‌دهند و طبیعی است که مرکز رشد نیز از این قاعده مستثنی نیست. مسیری طی شده و ایمان به آن اگرچه سختی‌هایی را نیز با خود داشته‌لکن کسب دستاوردها و هم‌مسیر شدن تدریجی دانشجویان و دانش‌آموختگان با آن شیرینی‌های حلاوت‌باری به بار آورده است. از این‌رو، تجمع همدلانه و مسئولانه بیش از پیش افرادی با موضوعات و حیطه‌های علمی مشخص و شکل‌گیری گروه‌های علمی. که از آن به هسته یاد می‌شود. مصداق همان شیرینی‌ها و گامی بلند برای تحقق اهداف و آرمان‌های بزرگ است.

هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام، به‌عنوان یکی از مصداق دستاوردهای این مسیر، در سالیان اخیر برنامه‌ها و اقداماتی را برای برافراشته شدن هرچه بیشتر پرچم «عدالت» در عرصه نخبگانی و عمومی تدوین و اجرا کرده است. اثر پژوهشی حاضر، یکی از این اقدامات است که معطوف به کشف نظریه اسلامی در باب عدالت اجتماعی است. طبیعی است این پژوهش جمعی، صرفاً طلیعه گفتگو و بحث در باب اندیشه اسلام پیرامون عدالت اجتماعی است. مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام مشتاقانه منتظر نظرات و قضاوت‌های خوانندگان این مجموعه است تا بتواند آن‌ها را در حرکت‌ها و کوشش‌های بعدی، چراغ راه خود گرداند.

مقدمه

نظریه پردازی در ساحت دانش بشری، فعالیت علمی در عالی ترین سطح اندیشه ورزی است. غالباً نظریه پردازان عرصه علوم از نظر هوش و ذکاوت، نوابغ تاریخ بوده اند. رسیدن به مرحله نظریه پردازی، مستلزم پشت سر نهادن مراحل بسیاری در رشد و پیشرفت علم است تا آن رشته به حدی از کفایت و بلوغ رسیده باشد تا زمینه مناسب برای نظریه پردازی فراهم شده باشد. نظریه پردازی در عرصه علوم نیازمند احاطه و اشراف فراگیر و عمیق نظریه پرداز بر ابعاد گسترده موضوع مورد اهتمام است. چنین احاطه ای در تاریخ اندیشه ورزی برای افراد نادری فراهم می گردد.

ایران عزیز پس از پیروزی انقلاب اسلامی و در سایه رهنمودهای حضرت امام خمینی (ره) و رهبر فرزانه انقلاب اسلامی و روح خودباوری ناشی از آن، به پیشرفت های شگرفی در عرصه علوم و فناوری های روز دست یافته است که نشان دهنده بلوغ فکری نسل جوان انقلاب اسلامی در گام اول است.

نسل جوان امروز در طلیعه گام دوم انقلاب، با همین جسارت و شجاعت، وارد میدان نظریه پردازی در حوزه های راهبردی مانند مقوله حیاتی «عدالت اجتماعی» شده است. عدالت اجتماعی از مفاهیم کلیدی، اساسی و از عناصر نظام ساز ساختار جامعه اسلامی است. عدالت اجتماعی به عنوان رکن نظام قانون گذاری کشور و آرمان اصلی انقلاب اسلامی، از جایگاهی کم نظیر برخوردار است. این اهمیت ریشه در نظام معارف اسلامی و شیعی ما دارد. به باور شیعه، عدالت حداکثری با ظهور حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریع) در سرتاسر گیتی محقق خواهد شد و تا آن زمان، وظیفه اصلی منتظران مصلح، کوشش برای اقامه عدالت تا حد امکان است. لکن وضعیت کنونی کشور در تحقق این ارزش، رضایت بخش نیست. یکی از ابعاد مهم قانون اساسی که تاکنون به صورت شایسته اجرا نشده، عدالت اجتماعی است که بُعدهای مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دارد.

بسیاری از متفکران اسلامی در جهان اسلام درباره عدالت اجتماعی اندیشه‌ورزی کرده و حاصل اندیشه خود را بیان کرده یا نگاشته‌اند. در این میان امام خمینی (ره)، علامه طباطبایی، شهید صدر، شهید مطهری، شهید بهشتی^۱ رضوان الله علیهم و حضرت آیت الله خامنه‌ای^۲ دامت برکاته از متفکران و صاحب نظرانی هستند که با اتکا بر مبانی الهی و فلسفی مشترک و با دیدگاه‌های نزدیک به هم پیرامون عدالت اجتماعی، مکتوبات و بیانات ارزشمند و گسترده‌ای داشته‌اند. مجموع آثار و افکار آنان، گنجینه گران قدری بستر ساز برای نظریه پردازی درباره عدالت اجتماعی است.

موضوع عدالت اجتماعی، همواره به عنوان یکی از اهداف عالی نظام اقتصادی اسلام مطرح بوده است. دایره این عدالت بسیار گسترده است و همه ابعاد جامعه را شامل می‌شود که از جمله آن، بُعد اقتصادی این نوع عدالت است. عدالت اقتصادی در این معنا، مشتمل بر عدالت در توزیع فرصت‌ها، توزیع امکانات و توزیع ثروت در جامعه است. عدالت در توزیع فرصت‌ها، به این معنی است که فرصت‌های عمومی جامعه که در اختیار مردم قرار می‌گیرد، بایستی عادلانه توزیع شود. در اینجا استعمال کلمه «برابری» نیز صحیح بوده و مشکلی را ایجاد نمی‌کند. زیرا این طور نیست که فرصت‌ها، دستاورد افراد باشد؛ بلکه کالایی عمومی است که به مردم عرضه می‌شود. از این جهت برابری فرصت‌ها، عدالت است و غیر از توزیع ثروت است که می‌تواند حاصل دستاوردها هم باشد. مقصود راقم این سطور از توزیع فرصت‌ها، مثل فرصت تحصیل یا فرصت استخدام است که اگر این فرصت‌ها به درستی توزیع شود، استعدادها بروز می‌کند و کسانی که در مرحله قبل در اثر شرایط اجتماعی دچار عقب ماندگی شده‌اند، با پیدایش فرصت‌های برابر می‌توانند عقب ماندگی‌های خودشان را جبران کنند و استعدادهای نهفته خود را به منصفه ظهور برسانند.

بعد از توزیع فرصت‌ها، توزیع امکانات مطرح است. به عنوان مثال امکانات عمومی‌ای که در کشوری در اختیار مردم قرار می‌گیرد، این امکانات بایستی بین مرکز و دورترین نقطه به طور عادلانه توزیع شود. البته شاید در اینجا عادلانه بودن به معنای برابر بودن نباشد. نیاز و اقتضائات در توزیع امکانات مؤثر است. مثلاً ممکن است تهران به مترو نیاز داشته باشد؛ ولی بسیاری از شهرهای کوچک چنین نیازی نداشته باشند. ولی توزیع امکانات باید

به گونه‌ای باشد که این احساس به مجموعه دست بدهد که هر مقدار ظرفیت در قسمتی وجود دارد، امکانات مربوطه هم دریافت می‌شود. در این شرایط است که عدالت در توزیع امکانات هم معنی پیدا می‌کند. مرحله بعد توزیع درآمدها است. به نظر می‌رسد، با توزیع عادلانه فرصت‌ها و امکانات، به صورت خودکار توزیع عادلانه ثروت تا حدود زیادی قابل تحقق خواهد بود، چون وقتی که کسی از فرصت‌ها استفاده می‌کند و شایستگی‌های لازم را با کسب موقعیت‌های اجتماعی یا اشتغال به دست می‌آورد، به اقتضاء شغلش یا موقعیت اجتماعی‌اش می‌تواند از منابع عمومی سهم خودش را برداشت نماید؛ ولی باز هم این طور نیست که این مقدمات و زمینه‌ها، توزیع عادلانه را به طور کامل برقرار کنند؛ زیرا کسانی هستند که نمی‌توانند کار کنند یا خدماتی را به جامعه ارائه کنند و ناتوان هستند و یا اطفال قبل از سن رشد و یا افراد مسن بعد از سن اشتغال و در نتیجه، موقعیت لازم را برای بهره‌برداری از امکانات عمومی ندارند. این افراد را باید تحت عنوان تأمین اجتماعی مورد حمایت قرار داد و عدالت اجتماعی ایجاب می‌کند که توزیع درآمد در چنین مواردی به صورت خاص انجام شود. این توضیح، سخن کسانی که عدالت اجتماعی را توزیع فقر می‌دانند را مورد نقد قرار می‌دهد که توزیع عادلانه به معنی توزیع فقر نیست؛ بلکه پیش از توزیع ثروت به فکر توزیع امکانات و فرصت‌ها بوده‌ایم و مقدمات رشد ثروت نیز با این کار فراهم شده است.

*****

جمعی از نخبگان جوان از دانش‌آموختگان مکتب این استادان برجسته مکتب اسلام، با بهره‌گیری از این گنجینه ارزشمند علمی، اقدام به نظریه‌پردازی درباره عدالت اجتماعی کرده و اثرگران قدر و برجسته‌ای را خلق کرده‌اند. این اثر را می‌توان گامی جسورانه، اما متواضعانه توسط جوانان گام دومی انقلاب اسلامی تلقی کرد.

شایسته است متفکران و صاحب‌نظران با مطالعه و نقد این اثرابتکاری در راستای ارتقای این اثر قدم بردارند و سایر جوانان نخبه این مرز پرگهر نیز جسارت نظریه‌پردازی درباره سایر مفاهیم نظام ساز را نشان دهند تا اندک‌اندک به نظریه‌الگوی جامع نظام اسلامی مطلوب دست پیدا کنیم.

این کتاب، کوشش کرده است تا در شش فصل ابتدایی خود، به تفصیل به آرا و اندیشه‌های شش متفکر اسلامی تراز اول دوران ما در حوزه عدالت اجتماعی نظر افکند و از پی آن، در فصل پایانی، صورت بندی نظری و جمع بندی اولیه خود از نظرات این بزرگواران را ارائه نماید. بدون تردید، این کتاب نقطه آغاز مسیری است که باید با تلاش مستمر، دنبال شود و از مسیر این کوشش برای ارتقا و اصلاح، دستیابی به «نظریه اسلامی عدالت اجتماعی» که یکی از نیازهای حیاتی نظام جمهوری اسلامی ایران است، فراهم گردد.

در پایان، توفیق روزافزون مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام و به طور خاص، آفرینندگان عزیز این اثر که اعضای هسته عدالت پژوهی این مرکز آقایان محمدصادق تراب زاده، سید علیرضا سجادیه، علی مصطفوی و حسین سرآبادانی هستند، را از خداوند متعال خواستارم.

غلامرضا مصباحی مقدم
استاد دانشگاه امام صادق علیه السلام

زمستان ۱۳۹۸

پیشگفتار

عدالت اجتماعی خواست و آرمان همیشگی در تاریخ بشریت بوده و نوید موعود ادیان الهی بوده است. منجی که نه به شعار اسلام، بلکه با شعار برپایی عدالت، بشر را راهبری می‌کند و همین امر، دال بر جهانی بودن دعوت ایشان است. قرآن کریم، جریان رسالت و نزول کتب آسمانی را برای تحقق عدالت اجتماعی طرح می‌کند. انقلاب اسلامی ایران نیز یکی از شعارهای اساسی خویش را عدالت اجتماعی، نفی استکبار و استضعاف، رفع فقر و تبعیض زدایی از جامعه قرار داد. دهه چهارم انقلاب اسلامی نیز دهه «پیشرفت و عدالت» نام گرفت تا ذیل این نام، گفتمانی جدید به جای ادبیات توسعه رایج، شکل گیرد. این بار، عدالت در حال شکل دهی زبان جدیدی برای پیشرفت جامعه اسلامی است. در عین اینکه عدالت اجتماعی شعار و خواست همیشگی بوده اما اکنون تعریف مشخص، مجمع علیه و راهگشایی برای آن موجود نیست.

خاستگاه نیاز به نظریه اسلامی عدالت اجتماعی

اولین گام در تحقق عدالت اجتماعی، تعریف آن از منظر اسلام است. از این رو، نیاز به نظریه اسلامی عدالت اجتماعی، نیازی اساسی و فوری برای جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. همه چیز تابع نظریه است: شاخص‌ها، راهکارها، تعریف مسئله‌ها، بازتعریف عدالت‌های مضاف و ... . تعاریف موجود همچون تعریف عدالت به نیاز، اعطای حق، وضع بایسته، مساوات و ... به دلایل مختلف نتوانسته‌اند راهگشا باشند. همه این تعاریف تا حدی، انعکاسی از حقیقت عدالت هستند اما شمولیت آن‌ها در تعریف اسلامی عدالت اجتماعی، ناقص است.

در کنار نقص تعاریف، نقص در دستگاه و سبک نظریه پردازی عدالت اجتماعی نیز وجود دارد. فارغ از اینکه عدالت، نیاز است یا برابری یا ...، لازم است که نظریه اسلامی عدالت اجتماعی، جایگاه عدالت را در میان سایر ارزش‌ها و نظام‌های اجتماعی مشخص کند و نظریه اصلی ساخت نظام اجتماعی باشد؛ در حالی که ادبیات موجود، چنین توانی را ندارد. ادبیات عدالت اجتماعی در غرب، اساساً دارای تعارض مبنایی با عدالت اجتماعی از نگاه اسلامی است؛ چراکه تعهدی بر حق و حقانیت ندارد، اتصالی با عالم معنا ندارد و عمدتاً نیز در مقام نظام‌سازی اجتماعی نیستند. ادبیات موجود در مورد عدالت اجتماعی از منظر اسلامی، نیز دغدغه نظام‌سازی نداشته و صرفاً به دنبال تعریف کلیدواژه‌ای عدالت هستند. سهل و ممتنع بودن مفهوم عدالت نیز بر افزایش چالش در این زمینه افزوده است؛ چراکه عموم افراد، معنای عدالت را در ذهن دانسته و مصادیق خارجی آن را به ارتکاز ذهنی، قابل شناسایی و تطبیق می‌دانند. در مرحله نظام‌سازی نمی‌توان به ارتکاز ذهنی عمومی یا سطح عرفی عدالت اکتفا کرد؛ بلکه عبور از هفت خوان عدالت، درگرو فهم پیچیدگی و سطوح و مراتب مختلف مفهوم عدالت است.

اگر بخواهیم کلیه عناصر مطروحه در ادبیات موجود عدالت را دسته‌بندی کنیم و نگاهی کلان به ادبیات داشته باشیم، می‌توان به الگوریتم تحلیل موقعیت مسئله در عدالت پژوهی^۱ اشاره کرد که با اصلاحاتی در جدول شماره یک، قابل نمایش است:

جدول شماره ۱: ابعاد و عناصر تحلیل موقعیت مسئله در عدالت پژوهی

ابعاد	عناصر	
مبانی	هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی	الگوریتم
متعلق توزیع	مقدار (مکیل، معدود، موزون، مساحت)، قیمت (اسمی، واقعی)، مطلوبیت، مازاد رفاه، احترام، قدرت، موقعیت، دسترسی و فرصت	تحلیل موقعیت مسئله در
متغیر موجود حق	شایستگی‌های فردی، نیاز و کرامت انسانی (اکتسابی، طبیعی، انتسابی و تاریخی)، عمل، عملکرد و تحقق نتیجه، برابری انسان‌ها، آزادی و تراضی، نیت، عرف و تاریخ	عدالت پژوهی

۱. جهت مطالعه بیشتر: اکبری، رضا؛ ترابزاده جهرمی، محمد صادق و حبیبی محسن (۱۳۹۵)، درآمدی بر الگوریتم تحلیل موقعیت مسئله در عدالت پژوهی، مطالعات میان‌رشته‌ای علوم انسانی، شماره ۳۳: ۱۴۷-۱۶۶.

عضویت و قلمرو	افراز حوزه‌های اجتماعی	آموزش، سلامت، امنیت و ...
مکانیسم‌های تخصیص	افراز ذی‌نفعان	از حیث قدرت، از حیث نقش‌های اجتماعی و ...
زمان	صف، تقدم، ارشدیت، گردش، قرعه و ...	قبل از شروع، دور اول تخصیص، دور دوم و بازتوزیع، سایر ادوار
نتیجه	برابر مطلق، نسبت برابر، نابرابر، توازن کل	
زمینه	اطلاعات	نسبت به متعلق توزیع، نسبت به آستانه تحمل ذی‌نفعان، نسبت به ترجیحات ذی‌نفعان، نسبت به رخدادهای طبیعی و ...
	سنت‌ها، عرف و تاریخ	

الگوریتم فوق، الگوریتم فرم و صورت است و محتوا را باید از یک نظریه محتوایی مطالبه کرد. با توجه به الگوریتم فوق، نیازمند نظریه‌ای هستیم تا برای حل مسئله و نیز نظام‌سازی مبتنی بر عدالت اجتماعی، به انتخاب مؤلفه‌هایی از این ابعاد ۸ گانه دست زنیم. این نظریه لاجرم باید مبتنی بر مبانی اسلامی باشد. از این رو، در اختیار داشتن نظریه اسلامی عدالت اجتماعی، اولین اولویت به شمار می‌رود.

متأسفانه و به هر دلیل که باشد، تاریخ اندیشه‌ای شیعه در تولید نظریه اسلامی ناب عدالت دچار ضعف جدی است و شاید یکی از علل مهم این امر، در اختیار نداشتن حکومت بوده است. مطالعات اسلامی معاصر نیز عموماً به جای طرح بحث عدالت در میان نظام ارزش‌ها، به سراغ بحث بر سر معیارهایی چون برابری، نیاز، کارایی و ... رفته‌اند که ما را از نظام‌سازی دور کرده است. همچنین عمده این مطالعات در یک سطح، متوقف شده‌اند و عمق ورودشان به مباحث نقلی یا عقلی اسلامی متوقف شده است.

مسیر رسیدن به نظریه اسلامی عدالت اجتماعی

برای دستیابی به نظریه اسلامی ناب عدالت به دو شیوه می‌توان اقدام کرد: ۱. مراجعه به منابع اصیل دینی، با روش اجتهاد سنتی در عین به کارگیری نوآوری‌های روشی. ۲. مراجعه به آراء متفکران اسلامی که نوعی پل زدن غیرمستقیم به نظریه اسلامی عدالت است. در اثر

حاضر، مسیر دوم انتخاب شده است که مبتنی بر اندیشه شش متفکر دینی معاصر (حضرت امام خمینی ره، علامه طباطبایی ره، شهید بهشتی ره، شهید صدر ره، شهید مطهری ره و آیت الله خامنه‌ای دام‌ظله)، به استخراج نظریه عدالت اجتماعی می‌پردازیم. رجوع به اندیشه متفکران دینی به نسبت شیوه اول، سهل الوصول‌تر و در عین حال اجمالی‌تر است. در عین حال، شیوه اجتهادی نیازمند پژوهشگرانی در تراز این روش است. در انتخاب این متفکرین، تأثیرگذاری آن‌ها در جریان اندیشه اجتماعی اسلامی معاصر، گستره، عمق و سطح مباحث این متفکران محل توجه بوده است؛ نه جایگاه سیاسی و اجتماعی آن‌ها.

جدول ۲: مقایسه راهبردهای فهم اندیشه دینی

راهبردها عناصر مقایسه	مراجعه به منابع دست اول دینی	فهم منطق عملی مجتهد دینی
زمان مورد نیاز	بلندمدت	کوتاه مدت
عمق علمی	زیاد	متوسط
کاربردی بودن	کم	زیاد
بسته‌بندی مفهومی	تخصصی	زبان قوم (مبتنی بر فهم عامه)

ممکن است برخی تصور کنند، مباحث این متفکران عمدتاً کلی و فاقد نوآوری‌های لازم برای مسائل جاری کشور باشد؛ در عوض باید به برخی معاصرین و آثار آن‌ها توجه کرد. در پاسخ باید بیان کنیم، این تفکر حاصل نوعی خام‌اندیشی در ظرفیت اندیشه‌های این متفکران است. تحلیل و بررسی «هسته عدالت پژوهی مرکز رشد» نشان می‌دهد، به جز برخی موارد خاص، مرز دانش عدالت همچنان در سطح آرای این متفکران باقی مانده و نویسندگان معاصر نیز عمدتاً وامدار آرای این متفکران دهه‌های گذشته جامعه ما هستند. بگذریم که متأسفانه در بسیاری از موارد، فهم درست و جامعی نیز از دیدگاه آن‌ها در میان معاصرین نیز دیده نمی‌شود. بنابراین مراجعه به این متفکران نه بر اساس یک حس نوستالژیک یا یک رویکرد ارتجاعی، بلکه کاملاً با هدف بازخوانی نوآورانه آرای آن‌ها برای مسائل روز جامعه ایران در ابتدای دهه پنجم انقلاب اسلامی است.

مختصات رجوع به متفکران اسلامی در رسیدن به نظریه اسلامی عدالت اجتماعی متفکرانی که در این کتاب، محل مراجعه واقع شده‌اند، اولاً به لحاظ بنیان‌های فکری دارای قرابت هستند که می‌توانند مکمل یکدیگر و نیز کنترل‌کننده نظریه مستخرج باشند، ثانیاً با دوران جدید و مسائل کنونی بیشتر درگیر بوده و اندیشه خود را در تناسب با زمان و مکان حاضر طرح کرده‌اند، ثالثاً با اندیشه غرب بیش از گذشتگان مواجه بوده‌اند، رابعاً عموماً در نظام معارف اسلامی تک‌وجهی نیستند و از عرفان و فلسفه تافقه و تفسیر را پوشش می‌دهند فلذا تک‌بُعدی، به معارف دینی ورود نکرده‌اند.

در عین حال، آنچه عرضه می‌شود، برداشت و جمع‌بندی پژوهشگران حاضر از اندیشه این متفکران است که هم امکان خطای برداشت و هم امکان تکامل و تفصیل در آن وجود دارد. نقطه قوت این اثر، توجه نویسندگان به مسئله شناسی در حوزه عدالت اجتماعی، آشنایی با ادبیات رایج عدالت، ورود به معارف اسلامی از سوی آنان و نیز داشتن نیم‌نگاهی به نظام‌سازی براساس عدالت اجتماعی است. از این رو، مسیر اصلاح و تکامل همواره باز است. همچنین به جهت محدودیت تیم پژوهش، دایره بررسی اندیشه متفکران دینی معاصر مبتنی بر شش متفکر بود که امکان اتساع آن نیز وجود دارد.

قطعاً این متفکران معاصر را، به معنای خاص از «نظریه‌پرداز»، نمی‌توان نظریه‌پرداز عدالت اجتماعی معرفی کرد؛ اما به جهت جایگاه ویژه عدالت در اندیشه دینی، طرح بحث این متفکران در حوزه عدالت، دارای مبنا و چارچوب دینی بوده و در دستگاه معارف دینی قرار می‌گیرد. البته باید مدنظر داشت که بسیاری از اندیشمندان عرصه عدالت، بر همین اساس، لزوماً نظریه‌پرداز عدالت اجتماعی نبوده‌اند بلکه بنا به اهمیت جایگاه عدالت در یک نظام فکری فلسفی-اجتماعی، به آن به صورت کم و بیش پرداخته‌اند و اکنون به عنوان نظریه‌پرداز عدالت مورد توجه هستند. از این رو، در یک معنای عام، این متفکران دینی نیز نظریه‌پرداز عرصه عدالت تلقی خواهند شد. غرض نگارندگان درگیر شدن با معنای نظریه نیست بلکه هدف، استخراج صورت‌بندی متفکران اسلامی معاصر از عدالت اجتماعی است.

در خصوص امکان استخراج یک نظریه ترکیبی از میان اندیشه شش متفکر، اولاً باید میزان و نوع اختلاف نظر آنان را در مسئله عدالت و اکاوی کرد و ثانیاً در کنار اختلاف‌ها، لازم

است اشتراکات نظری و مبنایی را جستجو کرد. آنچه عرضه می‌شود در عین توجه به اختلافات، مبتنی بر اشتراکات نظری است که با مبنای هر شش متفکر، سازگار است. در عین حال باید توجه داشت که بخشی از این اختلافات نه به جهت تعارضات اندیشه‌ای بلکه به جهت سطح ورود متفاوت آنان به موضوعات است که از قضا، امکان تکمیل نظریه اسلامی عدالت را در لایه‌های مختلف فراهم می‌کند.

ادعای رسیدن به نوعی صورت‌بندی مشترک از بحث عدالت در میان این شش متفکر، به معنای همگنی کامل آرای این شش متفکر در موضوع عدالت یا سایر موضوعات اجتماعی اسلام نیست؛ بلکه تنها بر این امر تأکید می‌کند که ظرفیت‌های رسیدن به نوعی وحدت در میان این کثرت دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها موجود است. فهم نوعی وحدت در آرای این متفکران، از پس یک بررسی تفصیلی و جداگانه هر یک از متفکران حاصل شده است و با نوعی وحدت نظر که در ابتدای مسیر برای هر جستجوگری درک می‌شود، متفاوت است. از پس فهم کثرت، این وحدت درک می‌شود. توضیحات بیشتر ناظر به روش شناسی این ترکیب را در فصل آخر مشاهده خواهید کرد.

اینکه بدون تسلط به نظام فکری یک متفکر، امکان طراحی و ارائه نظام فکری موضوعی وی وجود ندارد نیز محل‌خدشه است. باید توجه داشت که امکان استخراج نظام فکری موضوعی وجود دارد؛ اما تفصیل آن قطعاً با توجه به نظام فکری آن متفکر قابل ارائه است. در واقع برای دستیابی به اندیشه یک متفکر در یک موضوع، ابتدا نیاز به فهم کامل نظام فکری وی نیست. البته در طی زمان، امکان تکامل دارد. این امر خصوصاً برای کسانی که از انسجام فکری بالایی برخوردارند ساده‌تر خواهد بود؛ چراکه گزاره‌های اندیشه‌ای آنان، عمدتاً در تأیید و تکمیل یکدیگر برمی‌آیند.

ساختار کتاب

کتاب حاضر در هفت فصل به نگارش درآمده است. در شش فصل ابتدایی، مقوله عدالت اجتماعی در اندیشه حضرت امام خمینی، علامه طباطبایی، شهید بهشتی، شهید مطهری، شهید صدر رحمه الله علیهم و حضرت آیت الله خامنه‌ای دام‌ظله مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است. در فصل نهایی نیز بر اساس فراتحلیلی تفسیری، تقریری نواز عدالت اجتماعی مبتنی بر اندیشه این متفکران اسلامی معاصر صورت گرفته است.

تلاش شده است تا ساختار هر فصل مبتنی بر سه گانه «قبل از عدالت، عدالت و پس از عدالت» تعریف شود. در واقع سعی بر آن است که صورت بندی هر متفکر از عدالت، ابتدا عدالت را در نظام هستی جایابی کند، سپس ابعاد عدالت را تشریح کند و در نهایت عدالت را در مرحله اقامه به نقش آفرینی درآورد. پژوهشگران برای بررسی هر فصل، ابتدا پیشینه مطالعات صورت گرفته در حوزه اندیشه آن متفکر را بررسی و پس از آسیب شناسی مطالعات گذشته، به بررسی مستقیم و حداکثری منابع مرتبط اندیشه ای عدالت در آثار آن متفکر پرداخته اند. در این مسیر، ابتدا هر فصل به صورت انفرادی تدوین و سپس به صورت جمعی، بازخوانی و اصلاح شد. این امر، هم دقت فصول را ارتقاء داد و هم نکات تلاقی اندیشه شش متفکر را مشخص ساخت. در فصل نهایی نیز، تقریر جدیدی از عدالت اجتماعی در قالب یک فراتحلیل مبتنی بر اندیشه متفکران اسلامی معاصر، ارائه شده است.

سیر تولد کتاب

شروع تدوین کتاب را می توان از دی ماه ۱۳۹۴ دانست که منجر به انتشار کتاب «فهم جوهره اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای ^{دام ظلّه العالی} در عرصه عدالت» در سال ۱۳۹۶ شد. بررسی اندیشه پنج متفکر دیگر نیز از اواخر سال ۱۳۹۵ آغاز شد و محتوای انفرادی هریک از فصول در نشستی با حضور «حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد واعظی» در محل دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم ارائه شد. هم زمان با مسیر پژوهشی متفکر محور، مطالعات قرآنی و روایی در حوزه عدالت نیز آغاز شد و توانست بر دقت و غنای «مطالعات متفکر محور» بیفزاید. در اسفندماه سال ۱۳۹۶، نسخه اولیه از نظریه اسلامی عدالت اجتماعی مبتنی بر اندیشه متفکران اسلامی معاصر، در نشست سالیانه هسته عدالت پژوهی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام ارائه شد. از ابتدای ۱۳۹۷، نسخه اولیه نظریه اسلامی یا برش هایی از آن در جلسات مختلف به بحث و بررسی گذاشته و فرایند اصلاح آن کلید خورد: اندیشکده عدالت مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، کارگروه عدالت گروه الگوی پایه پیشرفت به دبیری «دکتر حسین عیوضلو»، چهارمین کنگره «علوم انسانی اسلامی»، مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام، گروه عدالت دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، نشست های تخصصی با «دکتر عادل پیغامی»، «دکتر محمد صادق نصرت پناه» و «دکتر مرتضی فخاری». ویرایشی از این نظریه، مبنای طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی قرار گرفت

که خروجی آن در قالب کتاب «شاخصی برای عدالت» در ابتدای سال ۱۳۹۸ به چاپ رسید. از این مسیر نیز بازخورهای مختلفی دریافت شد که نهایتاً ما را بر آن داشت تا نسخه اولیه نظریه اسلامی عدالت اجتماعی را پس از اصلاحات، به صورت رسمی منتشر کنیم. برش‌هایی از این اثر در قالب مقالات مختلف در نشریه «نقد و نظر»، نشریه «تحقیقات کاربردی علوم انسانی اسلامی» و ... به چاپ رسیده است.

اکنون مسیر تولید نظریه اسلامی عدالت اجتماعی برای «هسته عدالت‌پژوهی مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام» آغاز شده است و کتاب حاضر، شروعی خواهد بود که با قرار گرفتن در معرض نقد و نظر جامعه عدالت‌پژوهی و محققان حوزه اندیشه اسلامی، می‌تواند گام‌های محکم‌تری در رسیدن به نظریه اسلامی عدالت اجتماعی بردارد.

فصل اول

چارچوب اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه پیرامون عدالت اجتماعی

۱. اهمیت و ضرورت رجوع به اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه در حوزه عدالت اجتماعی

اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه علیه به عنوان یک نظام فکری طرح شده از جانب اسلام‌شناسی جامع‌الاطراف، ولی و رهبر انقلاب اسلامی ایران و پیشگام در اقامه عدالت جهانی در این عرصه به جد قابل مطالعه و بهره‌برداری است. تأکیدات فراوان رهبر حکیم انقلاب اسلامی در خصوص مبنا بودن اندیشه ایشان برای نظام اسلامی (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۳/۳۱)، از ضرورت‌های دیگر پرداختن به این موضوع است. چراکه حرکت نظام اسلامی همواره باید مطابق با مبانی آن باشد.

نوشتار حاضر در صدد آن است که در یک مطالعه نظام‌مند و مبنایی با استفاده از بیانات و مکتوبات امام خمینی رحمته الله علیه، نظام فکری و جوهره اندیشه ایشان را پیرامون عدالت اجتماعی استخراج کند. به تبع رسیدن به چنین هدفی، تحقق نتایج دیگری را نیز رقم خواهد زد. آنچه از این نوشتار به دست خواهد آمد عبارت‌اند از:

- ۱- بررسی اجمالی پژوهش‌های حاضر در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه
  - ۲- مراجعه به بیانات و مکتوبات امام رحمته الله علیه (عمده پژوهش‌ها به بیانات اکتفا کرده‌اند)
  - ۳- پرداخت جامع و روشمند به اندیشه امام رحمته الله علیه
  - ۴- استخراج نظام فکری موضوعی امام رحمته الله علیه پیرامون عدالت اجتماعی
  - ۵- ایجاد امکان مقایسه و تطبیق اندیشه امام رحمته الله علیه با سایر اندیشه‌ها در موضوع عدالت
- از جمله پژوهش‌هایی که در خصوص عدالت در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه منتشر شده است، می‌توان به جدول ذیل اشاره کرد که بر اساس توالی سال تنظیم شده است تا سیر پیشرفت پژوهش‌ها نیز بررسی شوند:

جدول ۱-۱. پیشینه پژوهش عدالت در اندیشه امام خمینی (عج)

ردیف	نویسندگان	سال	عنوان مقاله	نام نشریه
۱	افتخاری، اصغر	۱۳۷۸	سخن سردبیر: امام خمینی الگوی عدالت و انصاف	مطالعات راهبردی
۲	شریعت مدار جزایری، سید نورالدین	۱۳۷۸	آزادی و عدالت در اندیشه امام خمینی	علوم سیاسی - دانشگاه باقرالعلوم (ع)
۳	متقی راد، محمدرضا	۱۳۷۸	اهداف و راهکارهای عملی عدالت اجتماعی از منظر امام خمینی	پژوهش های مدیریت راهبردی
۴	-	۱۳۸۰	مفهوم عدالت در اندیشه سیاسی امام خمینی	فصلنامه حضور
۵	سبحانی، حسن؛ رضوی، سید محمد	۱۳۸۳	استخراج اصول حاکم بر ایده عدالت در آراء امام خمینی	تحقیقات اقتصادی
۶	صادقی، مرضیه	۱۳۸۴	اخلاق فضیلت مدار در دیدگاه مرحوم نراقی و امام خمینی	حکمت سینوی
۷	فرازی، صادق	۱۳۸۴	عدالت اجتماعی در مکتب سیاسی امام خمینی	حصون
۸	قاضی زاده، کاظم	۱۳۸۴	بازخوانی مسئله عدالت اجتماعی با نگاهی دوباره به دیدگاه ها و سیره امام خمینی	حکومت اسلامی
۹	قیصری، نورالله	۱۳۸۴	تأملی بر بنیان های نظری عدالت در اندیشه سیاسی امام خمینی	پژوهشنامه متین
۱۰	حق خواه، منیره	۱۳۸۵	عدالت از منظر امام خمینی و شهید صدر	فقه و حقوق خانواده
۱۱	نامدار، مظفر	۱۳۸۵	امام خمینی، انقلاب اسلامی و شالوده شکنی سیطره گفتمان های رسمی در حوزه سیاست	پانزده خرداد
۱۲	افتخاری، اصغر	۱۳۸۶	عدالت به مثابه تعدیل؛ درآمدی بر نظریه امام خمینی در باب عدالت ملی و بین المللی	دانش سیاسی
۱۳	استیری، اکرم	۱۳۸۷	عدالت در اخلاق فردی و اجتماعی با تکیه بر دیدگاه امام خمینی	اخلاق

چارچوب اندیشه امام خمینی علیه السلام پیرامون عدالت اجتماعی □ ۳۵

ردیف	نویسندگان	سال	عنوان مقاله	نام نشریه
۱۴	جمشیدی، محمد حسین؛ ایران نژاد، ابراهیم	۱۳۸۹	مقدمه‌ای بر تبیین عدالت اجتماعی در اندیشه امام خمینی	پژوهشنامه متین
۱۵	جمشیدی، محمد حسین؛ درودی، مسعود	۱۳۸۹	مفهوم و شاخصه‌های عدالت سیاسی در گفتمان سیاسی امام خمینی قدس سره با تأکید بر نظریه عدالت سیاسی راولز	مطالعات انقلاب اسلامی
۱۶	فوزی، عمار	۱۳۸۹	جست و جوی حاکم آرمانی در فلسفه سیاسی افلاطون و امام خمینی	پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی
۱۷	جوادی ارجمند، محمد جعفر؛ حق گو، جواد	۱۳۹۰	عدالت جهانی در اندیشه امام خمینی و نظریه انتقادی روابط بین‌الملل	مطالعات انقلاب اسلامی
۱۸	دانشیار، علی رضا؛ اترک، حسین	۱۳۹۰	عدالت جهانی در اندیشه امام خمینی	مطالعات انقلاب اسلامی
۱۹	موسوی بجنوردی، سید محمد؛ کبیرتکمیلی نژاد، عاطفه	۱۳۹۰	جایگاه عدالت و اخلاق در فقه و حقوق اسلامی با رویکردی بر آرای امام خمینی	پژوهشنامه متین
۲۰	ایران نژاد، ابراهیم؛ جمشیدی، محمد حسین؛ فرشباقیان، احمد	۱۳۹۱	عدالت اجتماعی در اندیشه سیاسی امام خمینی	مطالعات توسعه اجتماعی ایران
۲۱	موسوی بجنوردی، محمد؛ روحانی، سمیه	۱۳۹۱	شاخصه‌های عدالت قضایی از منظر امیرالمؤمنین علی <small>علیه السلام</small> با رویکردی بر آرای فقهی امام خمینی	پژوهشنامه متین
۲۲	درخشه، جلال؛ نصرت پناه، محمدصادق	۱۳۹۳	عدالت و مصلحت در فلسفه سیاسی امام خمینی	پژوهشنامه انقلاب اسلامی (دانشگاه همدان)
۲۳	شفیعی، حسن؛ زاهدی، بهرام	۱۳۹۳	استخراج ویژگی‌های توسعه مطلوب از دیدگاه امام خمینی بر مبنای تعریف عدالت	علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج